

Микола ФЕДОРШИН

ІСТОРІЯ
БІЛІВСЬКОГО ГОРОДИЩА

К о м у н а л ь н и й з а к л а д
Р і в н е н с ь к и й о б л а с н и й к р а є з н а в ч и й м у з е й
Р і в н е н с ь к о ї о б л а с н о ї р а д и
Л І Т Е Р А Т У Р Н И Й М У З Е Й У Л А С А С А М Ч У К А

Микола ФЕДОРИШИН

**І С Т О Р І Я
Б І Л І В С ь К О Г О Г О Р О Д И Щ А**

Краєзнавчий нарис

Рівне – 2023

УДК 94 (477.8)

ББК 63.3 (4 Укр)

Ф-331

Федоришин Микола. Історія Білівського городища. Краєзнавчий нарис.—Рівне: Асоціація музейних діячів Великої Волині, 2023.— 84 с.: іл.

Видання друге, доповнене.

У книзі висвітлено історію містечка та замку Білгорода та села Більова на основі нововиявлених писемних джерел: документів з архіву князів Чорторійських. Крім того, автор показує перспективу управління культурною спадщиною. Музеефікація та капіталізація Білівського городища для створення туристичного продукту з метою сталого розвитку місцевої громади.

Видання буде корисним для вчителів історії, краєзнавців, туристичних гідів, наукових співробітників музеїв, керівникам з питань охорони культурної спадщини виконавчих органів місцевого самоврядування та державної влади.

Передмова

Потужні оборонні вали Білівського городища, які мальовничо нависли над річкою Стублою приваблювали не лише туристів але й краснавців, істориків, археологів. Однак, інформація про історію городища була мізерною. Ситуацію змінив випадок. У 2016 році на науковій конференції «Актуальні проблеми вітчизняної історії», яка проходила на базі Рівненського державного гуманітарного університету, автор познайомився з двома молодими істориками. Це були наукові співробітники Інституту історії НАН України кандидати історичних наук Дмитро Ващук та Андрій Блануца. Вони подарували своє нове видання «Князі Чорторийські: документи і матеріали XVI–XVII ст. (із зібрання «Західно-Руських актів» Російської національної бібліотеки)». Документи, які опубліковані у цьому виданні розкривають історичні події, які стосуються Білівського городища. Зокрема, будівництва на городищі замку містечка Білгорода у 1528 році, про село Білів, про господарство цього містечка.

Серед проблем переддержавного періоду України є тема найдавніших фортець-укріплень. Перші укріплені поселення-городища на Волині належали трипільцям, на Поліссі – племенам милоградської культури [30, с.25], яких грецький історик Геродот назвав неврами. Вони перші будували укріплення, мали значні успіхи у розвитку залізних знарядь та зброї.

Починаючи з давньоруського періоду князі будують свої поселення на важкодоступних для ворога, природно захищених ділянках, обов'язково біля водної артерії.

Після монгольської навали колишні міста на Русі в більшості занепадають, частина з них так і не змогла відновитись до колишнього рівня як економічного так і соціального. Проте вже у наступні століття спостерігається інтенсивний процес урбанізації волинських територій (Волинського землі ВКЛ, з 1569 - Волинського воєводства Речі Посполитої). Це можна пояснити тим що багато шляхтичів отримує на цих територіях різні давні поселення, а то й просто ділянки. На думку О. Войтюка, в основній масі вони використовували колишні руські городища. Вже на поч. XV ст. на території сучасної України було 148 міст і містечок, з них 120 на території Волинського воєводства [28. с.112].

Будуючись на колишніх городищах шляхта пристосовує їх під нові сучасні їм тенденції, котрі диктувала тогочасна артилерія і облогове мистецтво. Якщо першим ступенем розвитку фортифікаційних форм слід вважати від земляних і дерево-земляних «огорож» до кам'яних. То наступною фазою в цьому розвитку є перетворення кам'яних «огорож» під впливом появи вогнепальної зброї. Тобто такої зброї де рушійною силою був порох. Починаючи з пер. пол. XV ст. поширюється практика виливання чавунних ядер і гармат. Це робить артилерію небезпечною для фортець. Вплив вдосконаленої гладкоствольної артилерії відразу ж виливається на зміну фортифікаційних профілів. Такі тенденції простежуються у Західній Європі. Проте вони досить швидко поширюються і у Східній Європі.

Відомо, що замок у Білгороді князь Федір Чорторийський будував на початку XVI ст. [3]. Дослідники замкової культури цього періоду пишуть про поширення італійської системи, де з'являються п'ятикутні бастіони, лінія фасів (лицева сторона бастіону) спрямована на протилежні куртині кути [28. с.112].

Ці тенденції важко простежуються на Білівському городищі, бо збереглося досить мало цих архітектурних пам'яток, тому їх характеристику можна зробити лише по тому що від них залишилося. Насамперед рельєфні фундаменти підвищення, де збереглися вали і рови. Це дозволяє хоча й не у повній мірі характеризувати фортифікаційні тенденції. На Білівському городищі добре простежується високий земляний вал з напільного боку. Цілком очевидно, що високий вал закривав замкові будівлі від ворожого ока. Того часу всі містечка піддавались військовим набігам татар-кримчаків.

Розглядаючи фортифікаційно-розпланувальні особливості замків XVI ст. Східної Європи можна сказати, що попри обмежену джерельну базу є можливість музеєфікації Білгородського (Білівського) замку засобами ревітації, інсталяції тощо.

Автор

Вид від річки Стубли на Білівське городище. 2017 рік.

Фото автора

Розділ 1. Історія дослідження городища

§ 1. Археологічний погляд на городище

Мальовниче Білівське городище привертало увагу багатьох дослідників. Збереглися лише земляні укріплення, оборонні вали та рови. Термін «городище», а не «замчище» знаходимо у писемних документах:

Охоронний знак біля городища

«... князі Федора Михайловича Черторийського і ж би он на городищича Белеве нижей ставу і села его Белева замок себе збудовал, которое ж городище Белово с тим селом Беловом з давна служила к двору...» [3].

Така інформація дозволяє стверджувати про пристосування давнього городища для облаштування замку. Приклади такого пристосування давніх укріплень для побудови замків відомі і в інших частинах Волинської землі. Археологічні дослідження підтвердили, що земляні укріплення літописних міст були використані для розбудови в кінці XIV–XVI ст. замків в Ізяславлі, Острозі, Дорогобужі, Степані, Дубровиці, Корці. На слов'яно-руських городищах постали замки в Гориньграді Першому, Верхові, Жорнові, Більові, Клевані. Давньоруські укріплення були використані для побудови замків у Луцьку, Володимирі-Волинському, Торговиці, Перемилі, Дубно, Муравиці [28].

«Археологическая карта Вольнской губернии» В. Антоновича характеризує окремі городища Волині, додаючи короткий опис місцевості прилеглої до даних місць. Крім того він описує рельєфні особливості території.

Крім того, він описує рельєфні особливості території. Зокрема, Антонович тут згадує про дві групи курганів загальною кількістю 275 одиниць. З них розкопано у 1850 році директором музею Київського університету Св. Володимира Я. Волошинським 2 одиниці, а в 1897 році - К. Мельник-Антонович 38 одиниць [31]. Декілька курганів у 1898 році тут розкопав власник села Городок Федір Штейнгель, який збирав артефакти для створення у своєму маєтку археологічного музею. На нашу думку, кургани були зруйновані під час будівництва містечка Білгорода.

Польський дослідник Г. Ленчик у 1937 році обстежив Білівське городище та прорисував його [37].

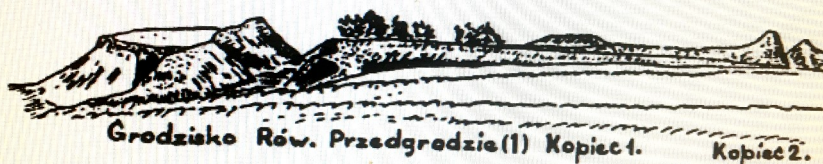

Рис. 3. Прорис світлини з панорамою Білівського городища (Г. Ленчик. 1937 р.)

Рис. 2. Білівське городище (Г. Ленчик. 1937 р.)

Прорисовка Білівського городища Г. Лельчиком у 1937 році

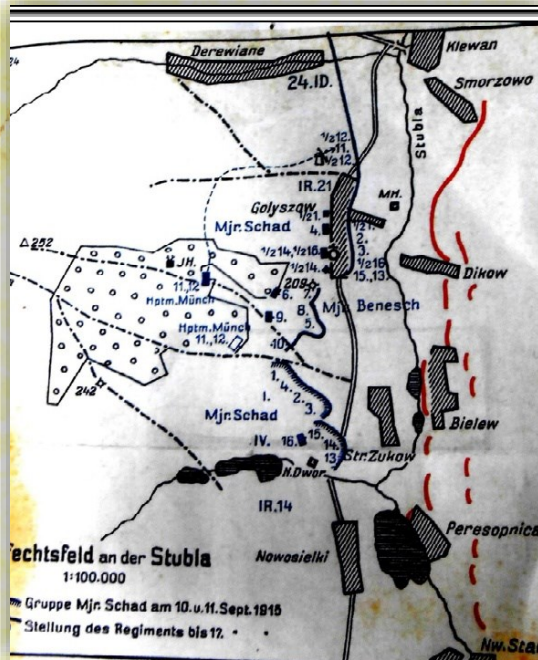
Львівський археолог В. Ауліх здійснив у 1966 р. з метою локалізації літописної Пересопниці розкопки Білівського городища, які дали цікавий керамічний матеріал, що походить з різночасових комплексів: житла, двох наземних печей, господарських споруд, датованих в межах кінця XI - XIII ст. [25, с.168-176]. В 1966 році розкопками В. В. Ауліха виявлено залишки поселення культури Вербковіце-Костянець, поселення та скорчене трупопокладення стжижовської культури, давньоруську землянку (розміром 3,55 на 3,80 метра і глибиною 2,03 метра від поверні ґрунту), дві наземні печі та три господарські ями X – XIII століть.

Археолог С. Терський стверджує, що у X—XI ст. Білівське городище-дитинець площею 0,35 га постійного заселення не мало. Лише наприкінці XI ст., коли сформувався адміністративний центр на новозбудованому великому городищі 1,5 км південніше, а Білівське городище перетворилось на його північний форпост, тут з'явилась негуста житлова забудова і виявлено одне житло. Із сходу за напільним валом і ровом у період розквіту укріплення — X—XI ст. — знаходилося селище площею близько 2 га, відоме завдяки роботам 1982—1986 рр. — рештки, ймовірно, другого укріпленого майданчика, не поміченого попередніми дослідниками. Найглибша ділянка рукотворного каньйону, яким пролягає зараз дорога Пересопниця-Білів, є, очевидно, рештками другої напільної лінії укріплень цього городища. На перших надзаплавних терасах навколо городища та на протилежному березі ріки розташована основна частина поселенського комплексу, який супроводять чотири групи курганів (по дві з кожного боку ріки). Характеристика найбагатших підкурганних поховань білівських могильників свідчить про існування тут вищого суспільного та дружинного прошарку. [32, с.17].

Археологи С. Терський та Б. Омельчук проаналізували процес археологічного дослідження замків та замчищ Прикарпаття та Волині. Вчені обґрунтували висновки про важливу роль археологічних матеріалів для з'ясування багатьох аспектів функціонування замків [50].

Цегла-пальчатка XVI століття, яку знайшов автор біля Білівського городища

I світова війна. Схема розташування німецького та російського війська у 1915 році на відрізку Клевань-Пересопниця.

Рівненський дослідник Б. Прищепа висловив припущення, що фортеця на Білівському городищі була важливим адміністративним центром для навколишніх територій у X столітті. В XI ст. на більшості ділянок (за винятком Пересопницького городища) життя припиняється і відновлюється лише в XII ст. У X–XI ст. значне поселення існувало поряд із Білівським городищем. Однак на рубежі XI і XII ст. Білівське поселення занепадає, [31, с.171].

Також немало важливими є археологічні дослідження Охоронної археологічної служби України, так як вони фіксують і відображають стан збереженості городищ. Разом із тим показуючи розпланувально-ландшафтні особливості розглядуваних об'єктів. Дані про ці дослідження можна побачити у звітах цієї служби.

Автор виявив біля городищу цегляно-пальчатку. Це може свідчити про цегляну забудову замку у XVI столітті.

На нашу думку, поселення на Білівському городищі звісно існували у давні часи, але археологічного матеріалу тут недостатньо, щоб стверджувати напевно про часові рамки чи адміністративний устрій. Земляні роботи під час будівництва замку на городищі зруйнували культурний шар минулих віків.

Під час I світової війни у 1915 році городище було розкопане окопами солдатами російської армії.

Білівське городище має статус пам'ятки археології **національного** значення.

§ 2. Давні писемні документи

Важливим джелелом для вивчення історії Білівського городища є писемні пам'ятки. Це документи князівської родини Чорторійських із зібрання “Західньо-руські акти” Російської національної бібліотеки у Санкт-Петербурзі опубліковані істориками Інституту історії НАН України А.Блануцею та Д. Ващуком [2]. Вони виявили та опублікували Лист великого князя литовського, польського короля Сигізмунда I Старого про створення комісії у складі князів Юрія Івановича Дубровицького, Василя Федоровича Четвертинського, Івана Андрійовича Полубенського та ін. для розгляду суперечки між луцьким старостою Федором Михайловичем Чорторійським та паном Богушем Боговиновичем з приводу будівництва замку в урочищі Білеве від 4 березня 1528 року, написаний у Вільно [3]; договір князя Івана Федоровича Чорторійського з воєводою київським князем Фрідріхом Глібовичем Пронським про те, щоб люди архімандрита Пересопницького монастиря, які належали Чорторійським, не ловили рибу в ставку Жуковському від 4 лютого 1548 року, написаний у Клевані [4]; договір князя Івана Федоровича Чорторійського із князем Фрідріхом Глібовичем Пронським про припинення суперечки стосовно ставків Білівського та Жуківського, незаконного вилову риби тощо від 30 червня 1548 року, написаний у Білогіродці [5]; договір князя Фрідріха Глібовича Пронського, воєводи київського, із князем Іваном Федоровичем Чорторійським про

Автор з істориками В. Шеретюком, А. Бланцею та
Д. Ващуком на науковій конференції. 2016 рік.

Замковий рів. Фото автора

полюбовне вирішення суперечки щодо замку Білівського та ставку на р. Стубла біля маєтку Жуківського від 30 червня 1548 року, написаний у Жукові [6]; квит господарського скарбника, ключника віленського Стефана Андрійовича Велковича щодо отримання ним сребщини за другу половину 1548 р. з волинських маєтків Шибського, Клевані, Білгородка, Шеплі та Кореличі, які належали князю Івану Федоровичу Чорторийському від 6 листопада 1548 року, виписаний у Вільно [7]; лист Великого князя Литовського, польського короля Сигізмунда II Августа київському воєводі, князю Фрідріху Глібовичу Пронському стосовно скарги князя Івана Федоровича Чорторийського про порушення домовленостей, згідно з якими дозволялось проїжджати дорогою через його маєток Жуківський та на збір мита від 27 грудня 1554 року, написаний у Вільно [8]; квит королівського мірника Казимира Ледницького про отримання ним 60-ти кіп грошей литовських від князя Івана Федоровича Чорторийського за здійснені заміри у маєтках Клевань, Білів та навколишніх селах від 3 серпня 1561 року, виписаний у Клевані [9].

Ці документи досить детально висвітлюють історію городища з 1527 по 1561 рік. Тут було споруджено князем Федором Чорторийським замок та містечко Білгород.

Печатка князя Фрідріха-Семена Пронського,
власника Жуківського замку у 1548 році

Сучасний вигляд на Жуківське замчище у
селі Новожукові Рівненського району Рівненської області

§ 3. Картографія: містечко Білів на мапах Європи.

На карті Волинського воєводства від 1613 латинським шрифтом позначено усі міські поселення. Серед них є містечко Bielow.

Карта України французького інженера Г. Боплана від 1649 року. Містечко Bielow.

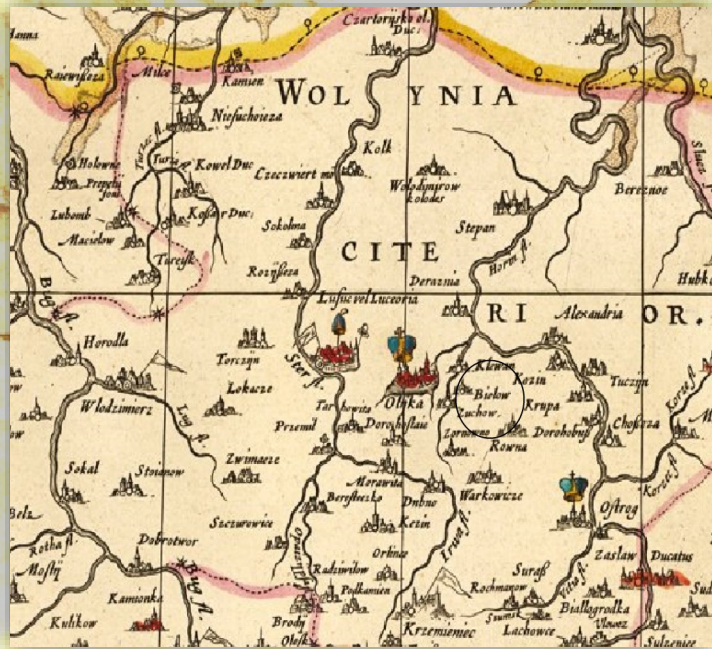
Карта Ніколаса Фішера з Амстердаму від 1690 року. Містечко Bielow.

Карта України Зойтера Матеуса від 1742 року. Містечко Bielow.

На карті 1761 року Більов не позначено. Позначено села Жуков Старий (Žukow St.) та Жуков Новий (Žukow N.). Очевидно за цей проміжок часу з 1742 по 1760 роки містечка Більов та Жуків втратили свій міський статус і стали селами.

А на карті 1801 року Волинської губернії Російської імперії, куди потрапив наш край у 1795 році, уже позначено **село** Білів.

На карті В. Шишкіна 1867 року досить виразно позначено територію села Більова і колишнього містечка Білгорода.

Карта 1613 року

Карта Г. Боллана 1648 року

Карта М. Фішера від 1690 року

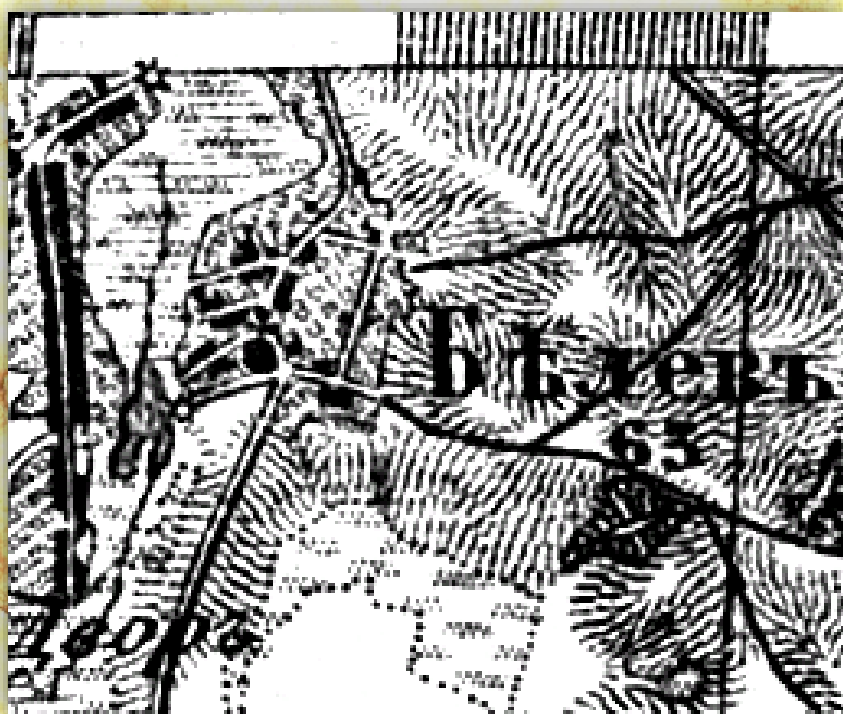
Карта А. Байцара від 1742 року

Карта 1761 року

Карта Волинської губернії від 1801 року

На цій карті досить виразно позначено забудову та межі
містечка Білгорода

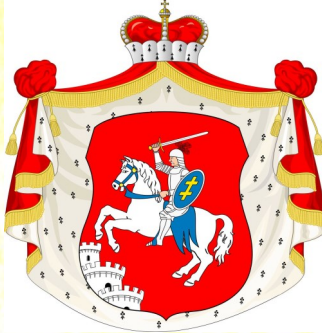
§ 4. Топонімічні назви у Більові

У сучасному селі Більові до сьогодні збереглися топонімічні назви кутків: Містечко «в околиці клубу, крамниці». Застав'я «околиця села Більова за Білівським ставом...далі було містечко Білгород». Осередок 1 (або коло церкви) «головна або старовинна дільниця». Осередок 2 «орний ґрунт на стику маєтностей Дикова». Закіт «місце, де був крутий схил». Загай «сільська вулиця на околиці». Довга гора «культивована продовгувата висота, де до 1910 року був ліс». Куца гора «поле в околиці куцого горба». Лоза «сінокіс у зарослях лози». Гниле болото «колись дуже грузьке місце з неприємним запахом рослинного перегною». Острів «середболітна надрічкова висотність, заросла очеретом, (можливо це острів Гадреев, відомий з нарису «Старовинні історії Клеванського замку»). Замчище «місце колишнього замку». Глидюха «горб в зарослях глоду». Кургани «пасмо давніх могильників». Попові штани «міждоріжнє поле за формою штанів». Макітра «колись середлісне поле у вигляді макітри». Іванців горб «висота, де мав поле Іванець». Тесно «вузька западина між горбами». На греблі «болото в околиці колишньої греблі». За острогом «лісокр розміщений за висотою Острог». Коритне «довга западина у вигляді корита». Надолина «сінокіс над долиною». Зарічок «луг за річкою». Попова волока «довге поле, належне колись священнику». Салатин лісок «сосновий гай на маєтності Салати».

Безодня «небезпечне трясовинне болото». Велике поле на Костянтинів «давня нива у напрямку колишнього хутора Костянтинів». Вони досить промовисто нагадують нащадкам про давню історію цього поселення [49, с. 127-128].

Сучасний вид на річку Стублу
від Білівського городища

Розділ II. Князі Чорторійські - засновники та власники містечка Білгорода (Більова)

§ 1. Рід князів Чорторійських

Чорторійські походять із «головних княжат». Тобто є нащадками родової гілки від Великого князя Литовського Гедиміна.

Гедимінові сини Корят чи Ольгерд, точно не відомо, мали сина Кориґайла або по руські - Костянтина. А Костянтин мав сина Василя, який володів Чорторійськом. Отже, Чорторійські — княжий рід литовсько-руського походження, родоначальником якого є князь Василь, син Костянтина Ольгердовича, станом на 1393 рік володів містом Чорторійськом на Волині (від назви якого походить родове прізвище). Його сини Іван, Олександр та Михайло займали високі посади у Великому Князівстві Литовському.

З 1433 року – князі Священної Римської імперії.

Три брати воювали під знаменами угорського короля Владислава Варненчика. У 1442 р. отримали від нього привілей для «трьох братів наших Івана, Олександра і Михайла, князів на Чорторийську, тим князям кривним своїм, дозволяю вживати печатку княжу, яку від батька і діда уживали, тобто озброєного вершника тримаючого в руці меч оголений».

Після смерті короля Владислава князь Михайло повернувся на батьківщину і поступив на службу до Великого князя Свидригайла. Отримав посаду надвірного маршалка. За вірну службу Свидригайло надав князю Михайлу привілей: у 1445 році Ричев та волость, у 1446 – Клевань та волость, Жуків та волость, у 1451 – Холопи на Случі. Після смерті Свидригайла отримав від короля Казимира замок Брацлав. Як намісник Брацлавщини, боронив вітчизняні землі від постійних набігів кримських татар. Відома потужна оборона Брацлава у 1479 році [31].

Вид на Клеванський замок зі східної сторони.

Малюнок невідомого художника XIX ст.

Сучасний вигляд Клеванського замку

Розпочав будівництво замку у Клевані у 1467 році. Опікувався монастирем св.Миколая у Клевані.

Помер князь Михайло у 1489 році. Його дружина Марія, дочка Луцького старости Немири Резановича отримала від короля привілей на володіння монастирем Різдва Богородиці у Пересопниці. Це важливо для нашого дослідження, бо у подальшому свідчить про право Чорторийських розпоряжатись білівськими землями, які «з века» належали до Пересопницького монастиря [49, с.141].

Клеванські князі Михайло та Марія мали трьох дітей: синів Андрія і Федора та дочку Ганну. Клеванська волость та Пересопницький монастир після смерті матері Марії у 1498 році перейшла у власність Федора Чорторийського.

Князь Федір розпочав будівництво містечка Білгорода із замком, далі маємо писемні документи про наступних власників цього містечка – Чорторийських - Клеванських: Івана Федоровича, Ганну Кузьмівну, Івана Івановича, Юрія Івановича. У власності наступних Чорторийських згадки про містечко Білгород чи Більов немає. Але містечко ще фігурує на картах до середини XVIII століття.

Пересопниця

§ 2. Князь Федір Чорторийський і Клеванський

Князь Федір продовжує будівництво замку, отримує чергові привілеї із рук Сигізмунда I Старого: у 1501 г. на три дворища у Клевані, у 1505 р. - опіку над Пересопницьким монастирем, у 1512 г. — на Литовеж Володимирського повіту і 6 служб татарських у Карелічах, у 1517 г. — на куплю Суська у князів Корецьких. Великий князь литовський цим же актом надавав право проводити в Литовежі два щорічних ярмарки й мати щотижневий торг по вівторках. У 1516 г. князь відмежовує свої маєтки від церковних у Володимирському повіті, у 1519 р. король надсилає листа, щоб князь Федір заплатив Володимирському війту 500 злотих за війтівство, а 100 злотих за дворище Зчаркі [12].

Звернувшись до актів Литовської метрики часів старостування Федора Васильовича Чорторийського, можемо побачити, як князь намагався компактно формувати родинний маєтковий комплекс на Волині.

29 липня 1525 р. датовано підтвердний лист Сигізмунда I Старого, яким великий князь санкціонував договір обміну землями та маєтностями князя Ф.Чорторийського з луцьким і острозьким владикою Кирилом. Транзакція, як видно з умов договору, була вигідна обом землевласникам. Луцький староста поступався луцькому й острозькому владіці своїм отчизним маєтком Коршовим, бо маєток був розташований поруч із Дмитрівською церквою, а церковник взамін дав йому маєток Дем'яново, що знаходилося поруч із маєтком Мнишин.

Печатка Луцького старости Волинської землі ВКЛ
князя Федора Чорторийського

У лютому 1526 р. князь Федір Михайлович виклопотав у Сигізмунда I Старого підтвердний лист на кілька об'єктів нерухомості, набуті в різний спосіб. Так, луцький староста отримав підтвердження на Пересопницький монастир із належними до нього землями, на куплений у князя Івана Івановича Корецького і його дружини Федки їхній «отчизний» маєток Суськ та подаровану волинським зем'янином Степаном Кунаховичем Гущею третю частину маєтку Колнятичі. Великому князеві литовському Ф.Чорторийський представив, відповідно, усі належні документи: привілей Олександра Ягеллончика на Пересопницький монастир, купчий лист князя І.І.Корецького на Суськ та записний лист С. Гущі на третину Колнятич [40].

13 листопада 1530 р. датується оригінальний лист волинського зем'янина Семена Гринкевича Гавсовича, яким він дарував Федору Чорторийському третину викупленого у свого брата Федка Гринкевича Гавсовича маєтку Тудорова, а решту володіння віддавав у пожиттєву заставу у сумі 80 кіп литовських грошей [41]. По суті, це був прихований договір купівлі-продажу, до чого вдавалися шляхтичі, обходячи записану в I Литовському статуті заборону на продаж більше, ніж третини родового маєтку [42]. У 1534 р. ще один волинський зем'янин, Лазар Васкович Ясеницький, подарував князеві третю частину маєтку Ясиничі в Луцькому повіті. Цю інформацію знаходимо у підтвердному листі Сигізмунда I Старого від 1 березня 1534 р., яким він підтвердив договір дару Федору [43].

Улітку 1534 р. князь Федір Михайлович звернувся до великого князя литовського з проханням звільнити його від земської служби, обумовлюючи таке прохання різким погіршенням зору ще на сеймі ВКЛ. Сігізмунд I Старий звільнив князя Федора, але зобов'язав нести цю службу його синові Івану.

У 1536 р. князь Федір судився з князем Ільою Острожським за Стваловичи.

У 1537 р. належав до комісії, яка була призначена для полагодження міжусобиці між підданими королеви Бони з Пінського замку і підданими замку Чорторийського.

Листом від 19 травня 1541 р. король доручає Луцькому старості князю Федору Чорторийському, щоб послав свого сина Олександра з іншими князями, і панами, і поміщиками воювати татар, які напали на Волинь [44]..

Актова документація земських і ґродських судів Луцького повіту проливає світло на діяльність князя Ф.М.Чорторийського як урядника, у нашому випадку у статусі луцького старости. Хоча своє старостування завершив 1542 р., утім його публічні документи (судові вироки) волинська шляхта активно використовувала в різного роду судових тяжбах пізнішого періоду.

Помер князь Федір Чорторийський у 1542 році. У цьому ж році 18 грудня Луцьким старостою був призначений князь Андрій Сангушко.

Із заповіту князя Федора Андрійовича Сангушко від 1547 р., у якому він синів князя Федора князів Олександра і Івана Чорторийських називав племінниками по сестринській лінії. Це значить, що дружина князя Федора була княжна Сангушко, дочка князя Андрія Сангушко, маршалка Волинської землі і Володимирського старости, племінниця князя Костянтина Острозького, який називав князя Федора

зятєм. Князь Федір мав синів Олександра та Івана та три дочки.

Оборонці Волинської землі від татар у XVI столітті

Луцький староста князь Федір Чорторийський продовжив будівництво замку у Клевані і став заселяти його мешканцями. Але незабаром олицький князь Радзивіл подав судовий позов на Чорторийських. Він показав привілей Великого князя Литовського Свидригайла, виданий Радзивілам на володіння Клеванським городищем, яке тоді належало до Сморгівської волості. Судовий процес затягнувся і тривав аж до 5 січня 1555 року. Припинив судову тяганину син князя Федора Іван, який успадкував від брата Олександра замки Клевані і Білгорода у 1547 році. За Клеванське городище князь Іван віддав Радзивілам село Сильне, клеванський берег над річкою Оличою та 1000 польських злотих.

Тоді ж і поробили границі між володіннями олицьких Радзивилів та клеванських Чорторийських. Границя тягнулася від урочиська Баб'є, яке розташоване за селом Дерев'яне, далі попід лісом Жуківщиною, верхом сіл Радухівки та Сухівець, аж до села Річища. Назва «границя» побутує в цих краях і в наш час [31].

Ми так детально зупинились на цій багаторічній судовій тяганині, бо на нашу думку, саме ця подія спонукала князя Федора будувати новий замок і містечко на Білівському городищі без жодного привілею Великого князя Литовського на цю місцину. Князь Федір пояснював свою правоту тим, що *«городище є власність його монастиря, а не села Більова, і ніколи до цього села не належало»*. Він не претендував на село Білів Жуківської волості, а лише на Білівське городище, яке очевидно «з века» належало до Пересопницького монастиря [3]. На ньому він збудував замок та коло нього «осадив» містечко з церквою Св. Трійці [5]. Новозбудоване містечко отримало назву Білгород.

Реконструкція містечка Білгорода за картою В. Шишкіна від 1867 року.

Найперша писемна згадка про будівництво замку на Білівському городищі датована від 4 березня 1528 року. Великий князь литовський Сигізмунд I Старий затвердив комісію для розгляду суперечки між луцьким старостою князем Федором Михайловичем Чорторійським і земським підскарбієм, маршалком та писарем Великого князівства Литовського паном Богушем Боговитиновичем із приводу будівництва першим замку в урочищі Більов на Волині. Приводом створення господарем комісарського суду стала скарга Богуша Боговитиновича, подана на князя Чорторійського, який, за словами земського підскарбія, незаконно збудував замок в указаному урочищі нижче ставка й села Більова, що належало до Жуківського двору, наданого великим князем у тримання Боговитиновичу [13].

Федір Чорторійський заперечував доводи позивача та пояснював свою правоту тим, *«іж то єсть городище влостное его монастырское, а не Белево, і нікди за нас к двору Жуковскому с тим селом недерживано»* [14].

Великий князь литовський затвердив суддів зі сторони пана Богуша Боговитиновича у складі князів Юрія Івановича та Івана Андрійовича Дубровицьких, Василя Федороича Четвертенського, панів Боговитина Петровича, Андрія Лозки, Федора Гулевича й великокнязівського писаря Михайла Васильовича Свинюського, а князя Федора Михайловича Чорторійського – дворного маршалка князя Андрія Михайловича Сангушковича, дворного підскарбія пана Івана Андрійовича, троцького городничого князя Петра Михайловича, перелайського намісника Юхна Волчковича та волинських зем'ян Михайла Семашковича й Тихна Козинського. Як бачимо, склад комісарського суду

був досить представницьким.

Очевидно, комісарський суд відбувся й суперечності було розв'язано, про що опосередковано свідчить один із документів [15].

Ми вибрали окремі документи, що розкривають тогочасну діяльність князя Федора Чорторийського, звісно, їх ще існує чимало, але для нашого дослідження достатньо і вище описаних.

Білівські міщанки. Десь так виглядали волинські дівчата модерного часу.

Історична реконструкція з фестивалю у Пересопниці у 2017 році.

§ 3. Князь Іван, син Федора

Князь клеванський (1547-1567 рр.). Згідно розподілу з братом Олександром від 9.06.1547 р. отримав Клеванське князівство, стосовно інших маєтків, отриманих їх батьком за заслуги, брати постановили спільно їх боронити, а їх втрату взаємно компенсувати.

Польські джерела повідомляють: ks. na Klewaniu i Żukowie Czartoryski, pan na **Białogrodzie**, Szaplach, Serni, Cholorowie 1547, poseł sejm. 1564 i 1573.

Отже, тут бачимо князя Івана Федоровича власником Білгорода.

В 1547 році князь Іван бере шлюб з княжною Ганною, дочкою князя Кузьми та Анастасії Заславських. За неї дістав 1000 грошей у монетах і 1000 грошей у коштовностях і одежі. Актом від 18 вересня 1547 року князь Іван записує своїй дружині 4000 коп грошей і третину свого маєтку.

Як і його батько, князь Іван Федорович виконував урядові доручення. Зокрема у квітні 1560 р. він за наказом Сигізмунда II Августа очолив комісію у прикордонних земельних спорах між підданими великого князя й волоського воеводи. До складу комісарського суду ввійшли брацлавський і вінницький староста князь Богуш Федорович Корецький, кременецький староста пан Петро Михайлович Семашко та волинський зем'янин Михайло Єло Малинський. Сигізмунд II своїм листом від 30 квітня 1560 р. наказував справцям мит волинської комори Іванові Яцковичу та Іванові Олехновичу Борзобогатим Красенським видати з митних грошей: І.Ф.Чорторійському – 60, Б.Ф.Корецькому – 40, П.М.Семашку – 30, М. Єлу Малинському – 20 кіп грошів [15].

istoc

isto
by Getty I

istoc
by Getty I

Stoc
by Getty I

istoc
by Getty I

istoc

ie

Того ж року І.Ф.Чорторійський виклопотав у Сигізмунда II дозвіл на звільнення від господарських і військової земської служб, мотивуючи це станом свого здоров'я. Великий князь литовський задовольнив прохання та увільнив князя від усіх служб [4].

У лютому 1548 р. князь уклав черговий договір із спадкоємцями пана Богуша Боговитиновича, київським воєводою кн. Фрідріхом Глібовичем Пронським, який став власником Жуківського двора, взявши за дружину дочку Боговитиновича, Федору Богушівну. Спершу між землевласниками було уладнано попередній конфлікт щодо Белогородського та Жуківського маєтків. Утім згодом довелося вирішувати наступну суперечку, яка сталася з пересопницькими підданими князя Чорторійського — вони без відома і дозволу князя Пронського ловили рибу у Кривецькому ставку, що під Жуківським замком. Князь Ф.І. Чорторійський зобов'язувався карати зловмисників як злодіїв. Даний гарантійний лист кн. І.Ф. Чорторійський з власноручним підписом і скріплений печаткою видав київському воєводі і його дружині [5].

Герб Михайла Богуша.

Власник містечка Жукова до 1544 року

Влітку 1548 р. князь Чорторійський остаточно примирився із київським воєводою, про що свідчить черговий договір щодо ставків на спірних землях землевласників. Він, по суті залагоджував конфлікт, що ініціював ще його батько. Так луцький староста кн. Ф.М. Чорторійський, як описано у документі, засипав ставок на р. Стублі нижче замку і містечка Білогорода до берега і землі Жуківського маєтку кн. Ф.Г. Пронського. Тим самим було затоплено чимало жуківських полів і сіножатей, через які було прокладено нову дорогу до греблі. У результаті цього було також затоплено Жуківський ставок вище села Білева, яке тримав боярин київського воєводи Офанас Рожка, чим було завдано

Жуківський став сьогодні

Сучасний вид через ставок на Жуківське замчище

великих збитків, бо «на котором ставу на греблі било звечистое мито коловоротное і млин с которого мита і млина половица прихоживала на монастир мой Пересопницький, а половица мита и зо млина прихоживала на замок ихъ милости Жуковский» [6].

Київський воєвода звернувся до королівського суду із позовом на кн. І.Ф. Чорторійського. Знову справу було переведено на комісарський суд, який Великий князь литовський призначив «рокъ зложили есмо на ден Святого Петра, которе свято було в індикте шостому». Зі сторони кн. І.Ф. Чорторійського судьями виступили кн. Василь Іванович Курцевич і пан Петро Богданович Загоровський, а зі сторони кн. Ф.Г. Пронського — ковельський староста пан Богдан Михайлович Семашко і пан Петро Чаплич. Справа була вирішена полюбовно, про що було винесена обопільно вигідна постанова, за якою князеві Чорторійському відходив ставок на р. Стублі, а княгиня Федора Богушівна як компенсацію отримала інший ставок поблизу с. Білева.

Додаткові гарантії щодо виконання постанови комісарського суду надавалися у договорі зарукою, яка визначалася у сумі по 1000 кіп грошів литовських на короля і на київського воєводу. Як бачимо, досить солідна сума заруки не лише забезпечувала у майбутньому компенсацією за порушення умов договору, а й ілюструвала поширену у ВКЛ правову процедуру. Публічності договору надавали печатки як самого князя І.Ф. Пронського, так і комісарських суддів [7].

Під такою ж датою, 30.06.1548 р., зі своєї сторони київський воєвода видав листа з аналогічним змістом кн. І.Ф. Чорторійському. У ньому кн. Ф.Г. Пронський надавав такі ж гарантії непорушності договору князеві Чорторійському, забезпечуючи зарукою у тій же 1000 кіп грошів на князя і

короля. Укладена між князями-землевласниками угода мала покласти край суперечностям. Утім, її живучість і практична реалізація зафіксованих умов мала пройти перевірку часом. Понад шість років договір діяв і дотримувався обома сторонами, аж допоки наприкінці грудня 1554 р. кн. І.Ф. Пронський вимушений був звертатися до королівського суду із скаргою на київського воєводу про порушення ним домовленостей, згідно з якими дозволялось підданам князя Чорторийського проїжджати дорогою через Жуківський маєток кн. Ф.Г. Пронського та на збір мита .

Великий князь литовський Сигізмунд II Август, вивчивши матеріали справи, виніс вирок, яким зобов'язував київського воєводу «ажби ваша милость і тепер водле отбвязани і листов своїх, которими сі есте под заруками отписали (договір від 30.06.1548 р. —), тоє дороги через поля и сеножати іменія вашого Жуковского ему и людем его так теж і людем отбаполим до іменія его **Белогорода** ездити не забоонили и мита з них никоторого не брали, і урядникам своим того чинити не допускали, і во всем к нему в том ся заховали, водле угоды и постановени перед приятелми вашими *вчиненое* *конечно*, яко би он в томъ себе не шкодовал і на в том болшей того причини жаловати не мел» [7]. Таким чином, Великий князь литовський обмежився лише заборонаю вчиняти протиправні дії, не застосовуючи поки що заруку.

Про механізм виплати сребщини з волинських володінь І.Ф.Чорторийського свідчить квит від 6 листопада 1548 р., виданий князеві господарським скарбником і віленським ключником Стефаном Андрійовичем Велковичем щодо отримання ним сребщини за другу половину 1548 р.

з волинських маєтків Шибського, Клевані, **Білгородки**, Шеплі та Корелич. Згідно з документом, князь сплатив «з всіх дворцов, прислухаючих к тим іменям, от трехсот сох и пяти сох по чотири гроши, от шести коней боярских по дванадцяти грошей, от осмнадцати домов по два гроши, от шестидесят и трех огородников по грошу – сумою того дали двадцать коп і три копи і одиннадцать грошей» [8].

Окрім указаних маєтків, він сплатив сребщину з «церковних людей» Зимненського монастиря від 52,5 сох по 4 гроші, від 25 городів – по 1 грошу, усього сумою 3 копи і 55 грошів, а також від 70 прибулих сох по 4 гроші, від 14 городів – по 1 грошу, та людей князя Кузьми Заславського, яких він отримав у спадок від своєї дружини княжни Заславської, 4 копи і 54 гроші – усього сумою 32 копи грошів [9].

Загалом князь І.Ф.Чорторийський зі своїх волинських володінь сплатив до господарського скарбу 35 кіп і 55 литовських грошів, досить солідну суму на середину XVI ст.

У родовому маєтку Чорторийських Клевані, як свідчать документи, Іван Федорович розбудував замок. Інформацію про це містить скарга князя від 5 лютого 1562 р. до Луцького гродського суду на луцького єврея Рабевича, в якій ішлося про те, що останній не представив скаржникові звіт про кошти, призначені на будівництво Клеванського замку [13].

У судових книгах Литовської метрики відклалися документи, які демонструють землевласницький статус І.Ф.Чорторийського. Так, дізнаємося про набуття шляхом купівлі третини та отримання у заставу двох третин волинських маєтків Войсеч і Вечин від зем'янки Ждани Федорівни Войсецької. Інформація про таку транзакцію потрапила до судового вироку Сигізмунда II Августа від 12 червня 1559 р., яким великий князь литовський залишив І.Ф.Чорторийського при купівлі вказаних маєтків. До

судового рішення справа дійшла в результаті ініціювання Ж.Д.Войсецькою неправомірних дій із метностями. Попри те, що вона вже раніше пала третину й заставила дві третини Войсецького диспозиційній частині зафіксовано позичку у сумі 40 кіп литовських грошів, що їх Семашко заборгував князеві І.Ф.Чорторйському, яку позичальник відобразив у своєму заповіті [7].

Містечко Клевань - родове гніздо Чорторйських

Наприкінці 1561 р. І.Ф.Чорторийський отримав у дар від луцького господарського зем'янина Василя Чижевича Тушебинського третю частину Тушебинського маєтку [17], а дві третини – у заставу у сумі «полтретяста» кіп литовських грошів до часу повної виплати. По суті, це була прихована дарча угода на всю частину Тушебинського маєтку, якою володів луцький зем'янин.

На високий суспільний статус князя вказує лист луцьких шляхтичів Михайла і Криштофа Богуфаловичів Лабунських, унесений до луцької замкової книги 14 грудня 1561 р. За документом І.Ф.Чорторийський набував статусу їхнього опікуна, ставши одним із чотирьох (поряд із князем Богушем Федоровичем Корецьким, старостою луцьким, брацлавським і вінницьким, а також шляхтичами Луцького повіту Михайлом Єловичем Малинським, Гарасимом Дахновичем) шанованих у повіті опікунів.

У своїх володіннях І.Ф.Чорторийський реалізував аграрну реформу, закріплену в «Уставі на волоки». Про це свідчить квит королівського мірчого Казимира Ледницького від 3 серпня 1561 р. щодо отримання ним 60 кіп литовських грошів від князя Чорторийського за виконані заміри в маєтках Клевань, **Білево** та навколишніх селах. Князь також мав забезпечити мірників при виконанні обов'язків кіньми, волами та сокирами [29].

Як показує практика поземельних відносин у шляхетському середовищі Волині та інших регіонів ВКЛ, перманентно виникали конфлікти на фоні землеволодіння. Так, у документах зафіксовано, що на землі Сернського маєтку князя І.Ф.Чорторийського чинили «збитки і шкоди» степанський урядник та піддані володимирського старости князя Костянтина Костянтиновича Острозького. На скаргу І.Ф. Чорторийського в листі від 8 березня 1557 р. великий князь литовський Сигізмунд II Август наказував володимирському старості заборонити завдавати шкоду підданам Сернського маєтку.

Наступного року виник конфлікт між підданими І.Ф.Чорторийського та пана Петра Кухмистровича Дорогостайського. Так, у заяві князя до Луцького гродського суду від 11 жовтня 1558 р. він скаржився на напад і грабунок його підданих урядником останнього .

Тривав земельний конфлікт на суміжних володіннях князя І.Ф.Чорторийського з луцьким, брацлавським і вінницьким старостою князем Бошем Федоровичем Корецьким. Із маєтку Холопи, як свідчить документ, піддані першого вступали у ґрунт маєтку Моквин і Ненятинський Острів другого. Вирішення справи було покладено на приятельський суд. Утім листом від 8 жовтня 1562 р. великий князь литовський Сигізмунд II Август повідомляв І.Ф.Чорторийського про перенесення розгляду справи на день Св. Миколая Зимового, оскільки Б.Ф.Корецький, повертаючись із війська, не встигав вчасно прибути на суд, про що він повідомив господареві та просив надати йому «отрочний» лист [42].

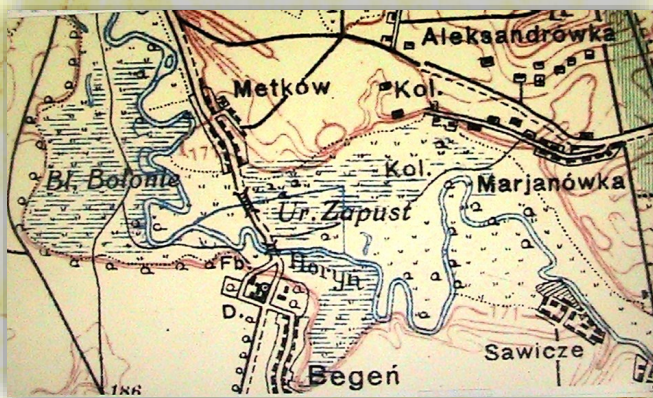

Село Тушебин. Іван Чорторийський отримав дар від луцького господарського зем'янина Василя Чижевича Тушебинського третю частину Тушебинського маєтку

Суперечності й конфлікти навколо володінь І.Ф.Чорторийського розросталися. Щоб мати докази порушення кордонів його маєтностей і розміри завданих збитків, князь виклопотав у Сигізмунда II Августу, щоб той *«на огледанє тих шкод і на подаванє листов наших господарских і урядових вижом дворянина нашого єму придали»*, адже маєткам І.Ф.Чорторийського від його обопільних сусідів *«кривди і шкоди»* великі чиняться. Великий князь литовський наказав господарському дворянинові (в листі від 22 лютого 1563 р. ім'я не зазначено) стати вижем, оглянути та вписати в реєстр усі збитки, завдані володінням Чорторийського: *«Аж би єси на всі справи єго обецним вижом єму бил і всіх кривд і шкод, от кого би ся колвек іменям єго дєяли, огледал і на регистр спісивал і часу потреби то на урядє нашом сознавал, із листи нашими господарскими и урядовими до кого би єму потреба була ездил і їх подавал, заховиваючиси в том водлє обичаю, права и статуту зємского»* [44]. Вочевидь, двірний маршалок, підскарбій і писар ВКЛ пан Остафій Волович виконав доручення Сигізмунда I.

Із метою вирішення маєткових конфліктів нерідко укладалися союзницькі договори. Як правило, патрони зобов'язувалися і сприяти своїм клієнтам захищати їхні володіння від посягання ворогів чи конкурентів. У кількох наступних документах саме й убачається один зі способів такої допомоги, яку князь І.Ф.Чорторийський надавав луцькому та острозькому єпископові Маркові Васильовичу Жоравницькому. Як видно з документа від 25 квітня 1563 р., Медковське дворище, що належало соборній церкві Св. Іоанна Богослова, продане свого часу луцькій єпископії предками князя Чорторийського, потерпало від постійних нападів урядників і підданих княгині Ілліної Ровенської. Це дворище не мало територіальної прив'язки до основних церковних володінь єпископії та було відірване від основного масиву маєтностей Чорторийських (*«которое дворище*

лежит в крґнґте іменія его милости князя Івана Федоровича Чорториского Рубецком»), тож залишалося вразливим. Таким чином М.В.Жоравницький домовився з І.Ф.Чорторійським про передачу останньому Медковського дворища у володіння на умовах оренди. Відтепер церковна маєтність бралася під опіку й захист князівської родини, а орендний договір був по суті юридичним документом, що давав право на володіння нею.

Село Метків на Горині належало князям Чорторійським

Причому в документі не вказувався кінцевий термін оренди, що додатково підтверджує основні мотиви укладення договору – узяття під протекцію церковної маєтності. Зі свого боку князь І.Ф.Чорторийський видав М.В. Жоравницькому свій зобов'язальний лист від 27 квітня 1563 р., яким гарантував захист дворища і своєчасну виплату орендних коштів. Для набуття публічності договору луцький та острозький єпископ під датою оформлення самого орендного договору (25 квітня 1563 р.) направив листа великому князеві литовському Сигізмундові II Августу, оприлюднюючи його умови. Тут варто відзначити, що у правовому полі при здійсненні такого типу операцій із церковними маєтностями мала передувати процедура надання дозволу великим князем на укладення оренди. Про це, зокрема, у своєму листі зазначав сам Сигізмунд II: *«Іно хоті ж владика не мел моци без дозволєню нашого іменія церковного нікому в руки заводити»*. Вочевидь, таку правову ваду усунув сам І.Ф.Чорторийський, направивши чолобитну з цього питання великому князеві. На це вказує підтвердний лист від 19 червня 1563 р. (від дати укладення орендного договору минуло майже два місяці, що у практиці видачі підтвердних документів можна вважати оперативністю) Сигізмунда II Августа, адресований не М.В. Жоравницькому, а І.Ф. Чорторийському. Із запровадженням адміністративно-територіальної й судової реформ у ВКЛ у 1564–1566 рр. потреба повідомляти великого князя про здійснення операцій із нерухомістю відпала. Від того часу такі договори фіксувалися в актових повітових земських і гродських судів, хоча за інерцією шляхта продовжувала вносити подібні листи до книг Литовської метрики й отримувати відповідні підтвердження господаря. Цікавий, у тому числі з погляду господарського значення, лист від 9 жовтня 1563 р. двірного маршалка, підскарбія й писаря Великого князівства Литовського папа Остафія Воловича, адресований І.Ф.Чорторийському, із повідомленням про те, що великий князь

литовський Сигізмунд II Август надіслав йому 16 кіт-ів оксамиту і 50 кіп грошей для забезпечення витрат під час долучення до польського війська. Цим листом також передано розпорядження господаря щодо звільнення князя Чорторийського від військового посту в його маєтку Кореличах. Відзначимо, що це було вагомою пільгою [7].

Князь. XVI ст.

Як видно з наступних документів, передача в опіку й оренду Медковського дворища І.Ф.Чорторийському була не даремною. Уже восени 1563 р. княгиня Іліна Ровенська (Беата Острозька, дружина князя Іллі Острозького) ініціювала переговорний процес щодо залагодження маєткових суперечок, які виникли на суміжних із князівськими володіннями землях. Так, 30 листопада 1563 р. остання направила лист до князя Чорторийського, в якому повідомляла про призначення терміну виїзду вповноважених осіб для вирішення низки майнових справ, зокрема королівського маршалка пана Петра Кирдея, на день Св. Миколая. Утім вона передбачала, що якщо *«пан Кирдеи пре пилниє потреби свое писанєм своим сі обмовит, іж на ден святого Николи бути не может, хотєчи бути аж по Божєм народженю двух неделях на тої справе»*, тому і просила князя самостійно призначити час розгляду суперечностей, погодивши з королівським маршалком: *«на котории би пан Кирдеи бути мог»*. Деяко пізніше (2 грудня 1563 р.) Беата Острозька направила супровідний лист до князя Івана Чорторийського з листом-проханням від королівського маршалка про призначення йому часу для зустрічі. На цьому процедура розгляду маєткових суперечностей не завершилася. За п'ять днів княгиня знову надіслала лист Чорторийському, в якому писала: *«Рачил ми вам послати лист свои записнии около виеханя на землю ку розезнанью справедливости в кгрунтех тих, в которых ся межи вами и мною розници деют, яко на тих листех ширей доложено єсть, абих з вамю, принявши певний рок по святом Миколаю ве двох неделях, ку розезнаню и сконченю справедливости, веззавши до тоє справи маршалка его кролевский милости пана Петра Кирея, и при его милости служебни-ов моих вислала і вам лист мои на то послала»*. Завершивши всі процедурні питання, далі йшлося про конкретні правові дії щодо

залагодження межового конфлікту.

Беата Острозька, дружина князя Іллі Острозького) ініціювала переговорний процес...

Так, 9 грудня 1563 р. князь І.Ф.Чорторійський отримав лист вижа Єрофея Рогачевського (наданий князеві на всі його справи й потреби від луцького, брацлавського та вінницького старости князя Богуша Федоровича Корецького), в якому той спільно зі князівським служебником Жданом Броницьким зафіксував свідчення господарського зем'янина Тимоша Коптевицького («сумерника свого») стосовно розмежування кордонів між маєтками Рубецьким та Хощеном і Решетським, Корчином і Головином, а також поселення деяких бояр із підданими на Корчинських землях по берегах річки Берестівки.

Князь Чорторійський продовжував отримувати документальні свідчення про завдані його маєтностям збитки. Наступні факти про вчинені підданими княгині Беати Острозької «шкоди» було оформлено 2 січня 1564 р. у формі випису з книг київського воеводи князя К.К.Острозького: *«випис з книг под печатю князи его милсти князю Івану его милости Чорторійському на то есть дан»*. У листі-виписі свої свідчення на заподіяні підданим князя Чорторійського в межах його маєтків Дубецьке й Мідське урядником Григорієм Сокуром та підданими княгині Б.Острозької *«твалти і шкоди»* фіксували виж князя К.К.Острозького Матвій Завальський, виж Луцького замку Єрофій Гуторович, служебник І.Ф.Чорторійського Ждан Броницький. Зокрема вони детально описали збитки, а також указали на межі земель, де відбувався конфлікт. Таким чином, І.Ф.Чорторійський зібрав документальні свідчення, які у суді мали стати запорукою успішного вирішення справи на його користь. Урешті він поскаржився на дії княгині Б.Острозької самому великому князеві литовському Сигізмундові II Августу. Про це свідчить лист господаря від 1 липня 1564 р, адний їй. Він виніс однозначний вердикт, яким

наказував княгині, щоб її піддані, котрі поселилися на землях І.Ф.Чорторійського, знесли свої забудови й виселилися звідти, а також були покарані відповідно до статутових норм. Під тією ж датою Сигізмунд II Август направив ще один лист Б.Острозькій із наказом, щоб вона виселила свого підданого, який перебрався з її села Хотеня «на ґрунт» села князя Чорторійського Дубча: *«Напоминаєм и приказуєм тебе, штоби еси тому подданому своєму знестися з того кґрунту велела, же би князь Чорторійский в том от тебе кривды, шкоды и безправья не приймовал і нам о то повторе жаловати причини не мел»*. Як бачимо, князь зумів відстояти свої права у справах про маєткові конфлікти. При цьому вагомими аргументами у судах стали зібрані ним документальні свідчення, які доводили його правоту.

Захист своєї приватної власності. Як видно з вищеописаних документів - це було головне. Постійні напади відбувались не лише від татар, а найбільше від своєї шляхти. Ми розписуємо тут так детально різні події пов'язані з діяльністю власника містечка Білгорода князя Івана, щоб зрозуміти тогочасну дійсність, запам'ятати прізвища тогочасної української еліти. Вони ще тоді називали себе русинами.

Князь Іван Федорович Чорторійський-Клеванський помер у 1567 році, управління його маєтками покладено на його дружину Ганну Чорторійську, уроджену княгиню Заславську та його старшого сина Івана.

§ 4. Княгиня Ганна Чорторийська.

Князь Іван Іванович Чортирийський.

Вони володіли спадщиною князя Івана Федоровича одночасно.

КН. АННА КУЗЬ-МИВ-НА ЗАСЛАВСЬ-КА, córkę ks. Kuźmy, starosty kamienieckiego, pana na Czarniechowie i Milatynie i ks. Holszańskiej h. Hippocentaurus

Старший син Ганни Іван (Януш) воював під стягами короля Стефана Баторія, тому управління маєтностями лягли на плечі його матері княгині Ганни. Брав участь у облозі м. Пскова, куди прибув із 50 вершниками.

Містечко Білів і волость князь Іван віддав в аренду пану Валентію Понятовському і його дружині Марині Тишкевичівні Звіровні. [35].

Князь Іван загинув 14 листопада 1581 року від нещасного випадку: впав із коня і напорівся на свою шаблю. Перед смертю він написав заповіт: поховати його у Клеванській церкві поряд з його батьками. Свою дружину Єву Корсакову і своїх дітей доручив опіку своїй матері княгині Ганні та Сапезі, Мінському воєводі, князю Пронському, литовському стольнику, своєму стрієчному брату князю Чорторийському, Житомирському старості, і своєму швагру Янушу Корсаку. Підтвердив раніше виданий запис на Кореличі своїй дружині Єві.

Вдова княгиня Іванова Чорторийська володіла у Луцькому повіті маєтками Клевань, **Більов**, Серни і Холопи. У 1571 г. княгиня Ганна підписує домову з князями (племінниками) Янушем і Міхалом Янушовичами Заславськими, що при розподілі Глуська з околицями і Ричовим двором отримує для себе половину Глуська і половину сіл: Осава, Каритне, Замошта.

За рік по смерті свого чоловіка (1566 р.) Ганна Кузьмівна виклопотала у Сигізмунда II Августа

Заслав. Тут народилася княгиня Ганна Чорторийська

Княгиня Ганна Чорторийська та її мати Анастасія Заславська.

Фрагмент з вистави «Великий задум княгині Заславської» театру «Зорецвіт» із Зорі. 22.05.2017 р. Пересопниця.

компенсацію в розмірі 28 кіп і 28 грошів литовських, які в 1565 р. її чоловік, будучи справцею Київського воєводства, видав своїм накладом на потреби «*подшумоване стацеі послом і гонцом татарским*». Відповідне розпорядження від 10 березня 1566 р. великий князь литовський видав київському городничому Михайлові Петвовичу Дівочці.

Відомо, що її мати княгиня Анастасія Заславська, уроджена княжна Гольшанська, була ініціаторкою та фундаторкою створення Пересопницького Євангелія. На нашу думку, саме княгиня Ганна Чорторийська забрала свою матір із Заслава і поселила в Клевані у 1557 році. Цілком очевидно, зважаючи на хворобу матері, саме вона опікувалася творенням Пересопницького рукопису.

Незадовго до смерті була ігуменою Клеванського православного монастиря Святого Миколая, чернече ім'я – Євдокія.

Княгиня Ганна, померла, очевидно, у 1582 році, тому що у наступному році Клеванню володів вже її син князь Юрій Чорторийський.

Церква Різдва Христового у Клевані. Тут у XVI ст. був монастир Святого Миколая. У криптах під церквою покоїться прах княжої родини Чорторийських, які сповідували православ'я

Пересопницьке Євангеліє 1561 року

Хрест на монастирищі у Пересопниці.

Вдалині – Білівське городище

§ 5. Князь Юрій Іванович Чорторийський

ks. na Klewaniu i Żukowie (1581-1624 pp.) i чорторийський (1606-1624 pp.). Учасник оборони Корфу і битви під Белградом., rap na Zimnie, deputat na tryb. kor. 1616 i 1621.

Князь Юрій вже у 1583 р. володів Клеванню. У тому ж році він викупив у Понятовських містечко Більов, яке його брат Іван віддав у заставу.

Перший шлюб з Олександрою Андріївною Вишневецькою. Від цього шлюбу мали трьох дітей: Олександра, Андріяна і Миколу.

Другий шлюб – з Гальшкою Головінською. Від цього шлюбу мали дітей: сина Андрія і дочку Софію.

У 1585 р. князь Юрій брав участь у справі поділу спадщини між спаркоємцями Степана Батури і князем Костянтином Острозьким.

Його племінниця Олександра Іванівна у 1598 році продала йому свою частину Глуського замку за 2000 кіп литовських грошей. Пізніше вона продає своєму дядькові Юрію і свою половину Корелицького маєтку за 11000 кіп литовських грошей. Друга половина цього маєтку перебувала у власності князя Ю.І.Чорторийського, яку він успадкував по смерті свого батька Івана Федоровича. Цей договір яскраво демонструє намагання Юрія сконцентрувати у своїх руках родові маєтності.

Князь Юрій приймав активну діяльність в урядуванні Волинського воєводства. На сеймику у Луцьку написав інструкцію послам у 1516 році, яку надіслав на сейм до Варшави. Був депутатом Речі Посполитої у 1616, 1617 рр.

У грудні 1622 року Волинський сеймик посилає послів на сейм у Варшаву і доручає їм отримати привілей для князя Юрія Чорторийського за його заслуги, зокрема за участь у битві з турками під Хотином, на тримання мита у Київському, Волинському та Брацлавському воєводствах.

Князь Юрій у 1603 р. заявив у Любліні польському королю Сигізмунду щодо свого бажання прийняти унію та новий календар. Чорторийський досить активно підтримував римо-католиків. Ще у 1590 р. на його кошти було збудовано католицький костел у Клевані. За його сприяння у Вінниці була відкрита іезуїтська колегія, яка стала осередком латинської віри на Поділлі.

У 1618 р. його син Олександр під іменем Андріана вступив ченцем в орден бернардинів і відписав всі свої маєтки брату Миколаю (каштелян волинський у 1633—1655 рр.), який був послідовником ієзуїтів. А православний монастир у Пересопниці він передав спочатку сестрі Катерині, пізніше сестрі Олені Горностай.

З 1597 року Юрій Чорторийський надає містечко і замок Більов в аренду Андрію Одинцю, який тут проводить щорічні торги [35].

З цього часу нічого не відомо про володіння Чорторийськими містечком Більовим.

Православні Чорторийські, від Михайла до Івана, поховані у криптах під замковою церквою, а католики - у Благовіщенському костелі у Клевані.

Костел у Клевані. 1946 рік.

Тут у криптах покоїться прах родини
князів Чорторийських—католиків

Чин перепоховання останків родини князів Чорторийських
у Клеванському костелі 5 травня 1918 року

Сучасні нащадки князів Чорторийських у Клевані

Розділ III. Містечко Білгород

§ 1. Про назви містечка «Білгород» та «Білів»

Село Білів

Великий князь Литовський Сігізмунд I надав у володіння 19 листопада 1516 року князю Богушу Боговитиновичу замок Жуків з селами **Білів**, Новий Став, Гуменники. У 1544 році дочка Богуша Федора вийшла заміж за київського воєводу князя Фрідріха Пронського і як придане внесла Жуківську волость (сюди належало село Білів) у дім Пронських. Управителем села Білів від Жуківського замку призначений князем Пронським боярин Офанас Рожка [10].

У цьому селі через річку Стублу була гребля на якій працював млин. Доходи від помолу ділили навпіл: для Жуківського замку та Пересопницького монастиря. Той факт, що млин половину свого доходу віддавав монастирю, наводить на думку про правоту князя Федора щодо приналежності села Більова «з века» до цієї обителі. На білівській греблі брали мито: *«брати на греблі мито, і мливо брати і половину мита і млина брати на монастир»* [8]. Про вартість проїзду через греблю у Більові невідомо, але відомо, що у Жуківському замку брали від воза 1гріш. Пішоходи та вершники не платили.

Село Білів володіло Жуківським ставом, який давав дохід від продажу риби.

Документи другої половини 16 ст. згадують уже не «містечко Білгород», а «містечко Більов» аж до кінця 18 ст. Однак документ від 1596 року згадує «село Бельов» [35], а не містечко. Це підтверджує версію про те, що містечко Більов і село Більов побутували

Більов і село Більов побутували разом до середини або до кінця XVIII століття. Очевидно статус містечка ліквідував новий адміністративний устрій Російської імперії після 1795 року. Колишнє містечко і село об'єднали і поселення стало великим селом під назвою Більов (Белевъ).

Центр села Більова знаходився на місцині, де нині розташована школа. Межею між містечком був рів, що проходив за кутком Застав'я. Нині це вулиця Т. Шевченка, тут під дорогою прокладена водостічна труба.

На карті позначено межі села Більова та містечка Білгорода

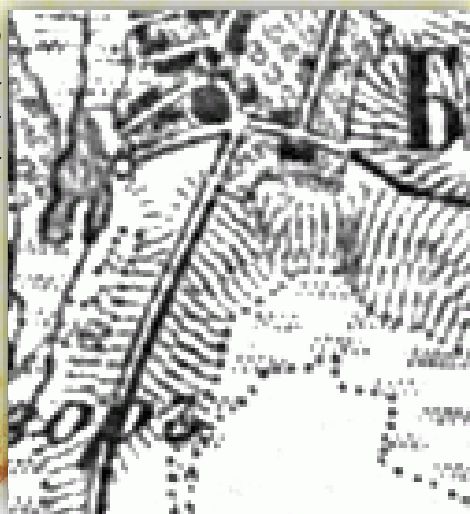
Про назву «Білгород»

Вперше ця назва зустрічається у договорі князя Юрія Чорторийського з воєводою київським князем Фідріхом Пронським, написаним у лютому 1548 року у Клевані. Тут згадується *«маєток Білогородський»* [4]. А у подібному договорі, написаного 30 червня 1548 року у Білгороді згадуються назви *«містечка Білогородського»*, *«маєток Білгород»*, *«містечка і замку Білогородського»*, *«написано у Білгороді»* [5]. Договір князя Фрідріха Пронського, написаний 30 червня 1548 року у Жукові містить такі назви *«замку і містечка Білогородського»*, *«маєток Білгород»*, *«замок Білогородський»*, *«маєтоку Білогородського»*, *«міста Білогородського»* [6].

У листі польського короля Сигізмунда II Августа до князя Пронського від 24 грудня 1554 маємо назву *«маєток Білогородський»* [7].

Цю нову назву поселення можна знайти у актах від 1570 р. [1] та 1578 р. [2]. Нова дорога через греблю у напрямку до містечка Олики *«яка дорога іде від замку пана воєводи віленського Олицького до його маєтку Білгорода на став і греблю того маєтку його Білогородського...»* [9]), проходила через землі Жуківського маєтку.

Білгородська дорога та гребля
в напрямку до Олики на карті
1867 року

У 80-х роках 16 ст. Чорторийські придбали у свою власність село Білів і потреба у назві «Білгород» очевидно відпала. У закладній від 1583 року виданій пану Валентію Понятовському і його дружині Марині Тишкевичівні Звіровні на маєток Диків вже зустрічаємо назву «містечко Білів»: «...і в тій же сумі пенезей заставили були маєток, містечко Білів, роком певним, починаючи від дня Святого Петра», «половину поміняного маєтку містечка Більова», «пан Понятовський і дружина його на містечку Більові» [35].

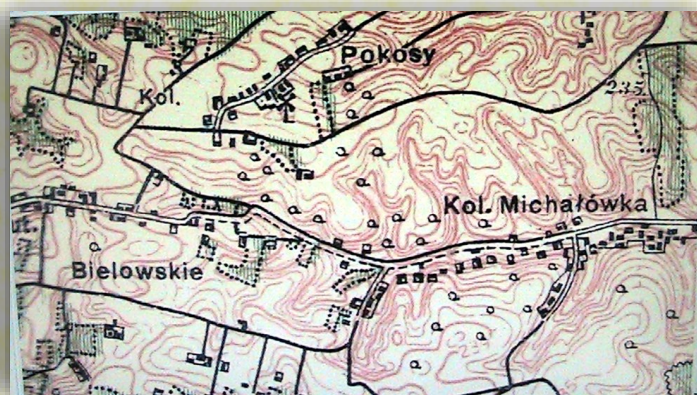
Одже, замок на Білівському городищі мав дві назви: «Білгород» та «Білів».

Відомо, що містечко було волосним центром однойменної волості і мало свого безпосереднього керівника – вйта. Містечко мало статус приватновласницького, тому вйта призначав лише власник містечка, тобто князі Чорторийські. Про діяльність вйта свідчать архівні документи: «*тоді мій вйт Білівський повинен людей білівських, які не виконують роботу - карати*», «...а на жнива не вийшов, тоді мій вйт білівський...» [35].

З цих же документів маємо відомості про господарства, які належали до Білівського замку: «*маєток Білів*» та «*маєток Диків*». З північно-західної сторони волості границею слугувала річка Стубла, а з південно-східної маємо інформацію за 1596 рік з розпорядження князя Юрія Івановича Чорторийського, в якому перераховуються маєтки на утримання Пересопницького монастиря: «...від Більова йдучи, аж до долини, у якій доріжка з Бронник до Ясенинич » [35]. Отже можемо припустити, що весь масив земель в районі сучасних Білівських Хуторів належав до Білівського замку.

У закладній від 1583 року виданій пану Валентію Понятовському і його дружині Марині Тишкевичівні Звіровні на маєток Диків ...

Землі Білівської волості в районі сучасних Білівських Хуторів

§ 2. Господарство

Найважливіший привілей для господарського життя тогочасного містечка – ярмарок. У 1529 р. кн. Федір Михайлович Чорторійський, староста луцький, отримує привілей на торги і тримання корчми у білгородському замку. Отже, з цього документу можемо констатувати про дві торгівельні зони міського поселення: **ярмарок і корчма**.

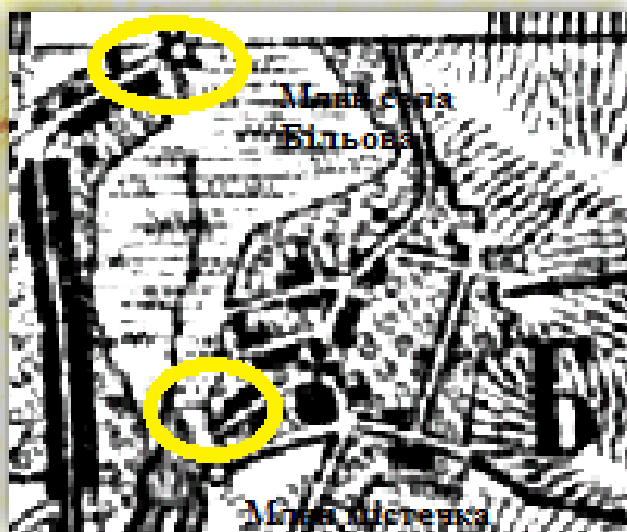
В 1545 р. кн. Чорторійський не представив привілеїв і не повинен брати мита в Більові. З містечка власник побирав 200 кіп грошей [35]. Отже, на нашу думку, власник мав у містечку постійний дохід від **мита**.

Нижче білівського ставу навпроти замку був **млин**. Він позначений на карті Білева 1867 року. У 1548 році князь Іван Чорторійський монастирський дохід від млина віддав Жуківському замку взамін шкоди, що заподіяв новий став білгородський: затопив Жуківський став, землі та сінокоси.

Протягом 1548 року маємо документи, які проливають світло на ставкове господарство Білгородського замку. У документі написано “... *І тим ставом затопив немало поля і сінокосу нашого Жуківського, проложив нову дорогу до тієї греблі...*” [5].

Князь Федір збудував нову дорогу на Олику та греблю. **Гребля і дорога** досить добре проглядається на карті 1867 року. Наприкінці грудня 1554 р. князь Пронський змушений був звернутися до королівського суду зі скаргою на князя Чорторійського про порушення ним домовленостей, згідно з якими дозволялося підданам князя Чорторійського проїжджати дорогою через Жуківський маєток Пронського та на збір мита. Сигізмунд II Август, вивчивши матеріали справи, виніс вирок,

яким зобов'язував київського воєводу, «ажби ваша милость и теперь водле зобовязані и листов своїх, которими сі есте под заруками писали (тоє дороги через поли и сеножати имени вашого Жуковского ему и людем его так теж и людем обаполним до имени его **Белагорода** ездити не заборонили и мита з них никоторого не брали, и вридником своїм того чинити не допускали, і во всем к нему в том сі заховали, водле вгоди і постановені перед приятелми вашими вчиненое конечно, яко би он в том себе не шкодовал и намъ о том болшей того причини» [1].

На карті позначено два млини—у селі Більов та містечку Білгород

Карта В. Шишкіна 1867 року

Ставкове господарство. Луцький староста Федір Чорторийський, як описано в документі, засипав ставок на річці Стублі нижче замку й містечка Білгорода до берега та землі Жуківського маєтку князя Ф.Г.Пронського. У результаті було затоплено чимало жуківських полів і сіножатей, через які прокладено нову дорогу до греблі. Було також затоплено Жуківський ставок вище села Більова, яке тримав боярин київського воєводи Офанас Рожка, чим завдано великих збитків. Лише улітку 1548 р. князь Іван Чорторийський остаточно примирився з київським воєводою князем Фрідріхом Глібовичем Пронським, про що свідчить договір щодо ставків на спірних землях власників. Він по суті залагоджував конфлікт, ініційований ще його батьком князем Федором.

Отже, білгородський став забезпечував чималий дохід для власника та був джерелом повсякденної їжі та праці мешканцям містечка.

Вирощування та заготівля хліба. Про вирощування зернових може свідчити один із документів: *«тоді мій війт Білівський повинен людей білівських, які не виконують роботу - карати», «...а на жнива не вийшов, тоді мій війт білівський...»* [35].

А якщо у містечку Білгороді був млин (у селі Більові також!), значить селяни сіяли зернові культури.

На карті досить виразно видно три стави : Голишівський, Білівський та Білгородський. Жуківський став знаходився між містечком Жуковом та селом Пересопниця.

Розділ IV. Перспектива використання городища

§ 1. Туристичний продукт

Рівненська “Ісландія” - унікальна туристична місцина краю. Таку назву Білівському городищу надали численні туристи, які приїждять сюди любитися височезними фортечними валами старого замчища, яке навкруги вкрите оксамитовим килимом різнотрав'я, найбільше чебрецем. Видовище неймовірне.

Фізична особа-підприємець Горбачова Наталія Іванівна створила у 2021 році екскурсійний маршрут з аудіогідом на Білівське городище. Це - інноваційний, інтерактивний, культурний продукт, який став результатом кроссекторальної співпраці та має на меті покращення рівня позиціонування та визнання пам'ятки археології національного значення Білівського городища серед широкого загалу, зростання туристично-рекреаційного потенціалу городища, спонукання до пізнання історії та культури рідного краю. Проєкт передбачає створення: маркованого екскурсійного маршруту "Білівське Городище" із встановленням інформаційних стендів. Запис аудіогіду з використанням автентичної музики, художніх ефектів. Оцифрування артефактів Білівського городища та створення їх 3D моделей. Проєкт передбачає, створення офлайн та онлайн версій (на сайті проєкту), що дозволить залучити ширшу аудиторії для популяризації, вивчення та збереження культурної спадщини регіону.

За кошти гранту цього проєкту було встановлено інформаційний стенд. Правда інформація на цьому стенді була поверхова і мало розкривала історію городища.

Отже бачимо, що цей привабливий туристичний продукт починають освоювати туристичні менеджери.

Заходами Зорянської сільської ради у 2019 році були проведені земляні роботи по облаштування заїзду до городища з боку глибокої пересопницької дороги.

Поки що тут земляне городище, але з часом буде ансамблевий музей, що переосмислює та репрезентує замкову культуру.

Білівське городище сьогодні

Відпочинок з собакою

§ 2. Музеєфікація

Археологічні дослідження є важливим елементом вивчення замкових комплексів. Вони не лише дають можливість уточнити датування пам'ятки, але й мають можливість продемонструвати динаміку перебудов, зміни в матеріальній культурі мешканців замку тощо. Враховуючи досвід європейських країн, де замкова археологія давно посіла вагоме місце серед передреставраційних заходів, в Україні замкова археологія також має великі перспективи. Належно вивчені та законсервовані рухомі та нерухомі пам'ятки є важливим доповненням відреставрованих та музеєфікованих замкових комплексів. Тому вони стають складовою образу цих перспективних туристичних об'єктів.

В європейській практиці не існує такого поняття як "благоустрій території пам'ятки". Бо благоустрій - це ні про що, і він низводить об'єкт спадщини до рівня міського скверу. Є музеєфікація, в основі якої музейний концепт. Бо плин віків не минає безслідно й кожна епоха залишає свій відбиток на загальному архітектурному фоні.

Назвемо його умовно «Ансамблевий музей «Замчище містечка Білгорода XVI- XVII ст.».

Музеологи розробляють концепт, в якому поєднують атрактивний туристичний об'єкт, збереження власної спадщини, музей містечкової історії, тригер проектної діяльності та реальні оборонні вали кругом старого замчища.

Не буває нудних та нецікавих музеїв. Буває неспроможність достойно презентувати об'єкти та інтерпретувати спадщину.

Замчище. Маємо простір для музеєфікації

Оборонний рів

Коли експозиція задає ритм, створює динаміку, формує настрій, спонукає нас до певних активностей - це круто. І людей зовсім не зупиняє відсутність оригінальних експонатів - вони сміливо будують символічну експозицію з дуже грамотним інтерактивом. Таким чином, замчище наповнюється змістом. Тут достатньо місця для розвитку та залучення грантових проєктів. Вчимося працювати з власною культурною спадщиною грамотно. Мета - дослідження сучасних практик управління археологічною та фортифікаційною спадщиною, методик інтерпретації спадщини в музеях, сучасних музейних форм використаних інновацій.

Тут дійсно цікаво, а враховуючі закладені змісти та бачення розвитку місця - з часом музей «Замчище містечка Білгорода XVI- XVII ст.» може стати вагомим об'єктом туристичної привабливості в Україні.

Сучасні практики інтерпретації об'єктів культурної спадщини - це сила і той, хто про них не лише знає, а й вдало використовує - спроможний допомогти об'єктам спадщини "розкритись" та "заговорити", що робить їх більш доступними для непідготовленого глядача.

Тут є можливість створити все, на будь-який смак та запит: інтерактив і атракції, незабутні враження та "ефект WOW", серйозна наука та методика музеєфікації, експерименти та розваги.

Але у громаді немає коштів. Вихід є. Можна писати проєкти до Європейських і вітчизняних фондів - результат буде.

Сидиш такий на лавочці, "спілкуєшся" з працюрами, а у підніжжя давнього сакрального замчища - розбудовується сучасне село. Життя продовжується....

Автор із художником Юрієм Нагулко. 2017 р.

Відомий рівненський фольклорист Юрій Ковальчук з учасниками фольклорного гурту «Веснянка». 2019 рік

§ 3. Капіталізація

Останнім часом все більшої актуальності набувають питання пов'язані з пошуків шляхів забезпечення сталого розвитку місцевих громад на основі раціонального використання об'єктів культурної спадщини. Одним із критеріїв виміру раціональності використання ресурсного потенціалу туристичного продукту є рівень їх капіталізації, оскільки капіталізація - це важливий інструмент регіональної політики, невід'ємна складова, що безпосередньо впливає на сталий розвиток громади.

Ансамблевий музей «Замчище містечка Білгорода XVI ст.» зможе залучити 10-20 тисяч туристів на місяць. Працівники музею надаватимуть платні послуги відвідувачам музею: вхідні квитки, оглядові екскурсії, тематичні та інтерактивні екскурсії, театралізовані міні-спектаклі, сувенірну продукцію тощо.

Прибережну територію забудують туристичною інфраструктурою: відпочинкові кемпінги, харчові заклади, дозвілєві майданчики, автостоянки. У селах Білеві та Старожукові появляться агросадиби: тут є всі можливості для сталого розвитку зеленого туризму.

На нашу думку тут приживуться і великі щорічні фестивалі: зимова Коляда та літній Купало.

Отже, Білівське городище повинне у скорому часі працювати на місцеву громаду.

Дзвінка з Пересопниці

Тут прикольно...круто...бомбезно...

Використана література:

1. Памятники, изданные Временной Комиссией для разбора древних актов. – К., 1859.– Т. 4 т. 4, отд. 2. – с. 129, 139, 189, 226.
2. Князі Чорторийські: документи і матеріали XVI–XVII ст. (із зібрання «Західно-Руських актів» Російської національної бібліотеки) / Підготовка до друку Андрія Блануци, Дмитра Ващука. — К.: Інститут історії України НАН України, 2016. — 228 с.
3. 1528, березня 4. Вільно. Лист великого князя литовського, польського короля Сигізмунда I Старого про створення комісії у складі князів Юрія Івановича Дубровицького, Василя Федоровича Четвертинського, Івана Андрійовича Полубенського та ін. / Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. — Ф. 293 (Западно-Русские акты). — Оп. 1. — Ед. хр. 35. — Л. 1–1об.
4. 1548, лютий. Клевань. Договір князя Івана Федоровича Чорторийського з воєводою київським князем Фрідріхом Глібовичем Пронським / Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. — Ф. 293 (Западно-Русские акты). — Оп. 1. — Ед. хр. 133. — Л. 1–1об.
5. 1548, червня 30. Білогородка. Договір князя Івана Федоровича Чорторийського із князем Фрідріхом Глібовичем / Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. — Ф. 293 (Западно-Русские акты). — Оп. 1. — Ед. хр. 135. — Л. 1–2об.
6. 1548, червня 30. Жуково. Договір князя Фрідріха Глібовича Пронського, воєводи київського, із князем Іваном Федоровичем / Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. — Ф. 293 (Западно-Русские акты). — Оп. 1. — Ед. хр. 136. — Л. 1–4об.
7. 1548, листопада 6. Вільно. Квит господарського скарбника, ключника віленського Стефана Андрійовича Велковича / Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. — Ф. 293 (Западно-Русские акты). —

Оп. 1. — Ед. хр. 138. — Л. 1-1об.

8. 1554, грудня 27. Вільно. Лист великого князя литовського, польського короля Сигізмунда II Августа київському воєводі, князю Фрідріху Глібовичу // Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. — Ф. 293 (Западно-Русские акты). — Оп. 1. — Ед. хр. 146. — Л. 1-2об.

9. 1561, серпня 3. Клевань. Квит королівського мірника Казимира Ледницького про отримання ним 60-ти кіп грошей литовських від князя Івана Федоровича Чорторийського // Отдел рукописей Российской национальной библиотеки г. Санкт-Петербург. — Ф. 293 (Западно-Русские акты). — Оп. 1. — Ед. хр. 169. — Л. 1-1об.

10. Це надання пан Богуш Боговитинович отримав від Сигізмунда I Старого 19 листопада 1516 р. (див.: Российский государственный архив древних актов (далі — РГА-ДА). — Ф.389. — Оп.1. — Ед. хр.7. — Л.1175-1175-А). Наступним днем датується відповідне підтвердження привілею (див.: Там же. — Ед. хр.22. — Л.1 об. — 2 об.; опубл.: Lietuvos Metrika: Knyga №22 (1547): Užrašymų knyga 22 / Parengė A.Blanutsa, D.Vashchuk, D.Antanavicius. — Vilnius, 2010. — P.10-11).

11. Акты, относящиеся к истории Западной России. Вып. 2: 18-я и 32-я книги Литовской метрики: Метрика королевы Боны. М.: Кучково поле, 2018. 576 с., № I-155, с. 228-229;

12. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі — ЦДІАК Украї-ни). — Ф.25. — Оп.1. — Спр.4. — Арк.33.

13. Луцька замкова книга 1560-1561 pp. ... — С.447-448.

14. РНБ. ОР. — Ф.293. — Оп.1. — Ед. хр.169. — Л.1.

15. РНБ. ОР. — Ф.293. — Оп.1. — Ед. хр.150. — Л.1.

16.ЦДІАК Украї-ни. — Ф.25. — Оп.1. — Спр.1. — Арк.50.

17. РНБ. ОР. — Ф. 293. — Оп. 1. — Ед. хр. 133. — Л. 1-1 об.

18. РНБ. ОР. — Ф. 293. — Оп. 1. — Ед. хр. 133. — Л. 1.[

19. РНБ. ОР. — Ф. 293. — Оп. 1. — Ед. хр. 133. — Л. 1-1 об.

20. РНБ. ОР. — Ф.293. — Оп.1. — Ед. хр. 133. — Л.1 об.
21. РНБ. ОР. — Ф. 293. — Оп. 1. — Ед. хр. 133. — Л. 2.[
22. РНБ. ОР. — Ф. 293. — Оп. 1. — Ед. хр. 136. — Л. 1-4 об.
23. РНБ.ОР.—Ф. 293. — Оп.1. — Ед. хр.146.—Л. 1-1 об.
24. РНБ. ОР. — Ф.293. — Оп.1. — Ед. хр.138. — Л.1.
25. Ауліх, В. В . 1971. До питання про місцезнаходження літописної Пересопниці. /Середні віки на Україні.- Київ: Наукова думка, 1971. - с. 168-176.
26. Бла-ну-ца А. Соціаль-но-ста-но-ва зумо-в-леність шля-хетсь-ких наїздів на Волині у дру-гій поло-вині XVI ст. // Українсь-кий істо-рич-ний жур-нал. — 2003. — №4. — С.89-98.
27. Бла-ну-ца А. Нор-ма про «trzciznu» в Пер-шо-му Литовсь-ко-му ста-туті та її рец-еп-ція до кін-ця XVI ст. // Pirmasis Lietuvos Statutas: straipsnių rinkinys / Lietuvos Metrika: Knyga №17 (1530-1536): Užrašymų knyga 17 / Parengė L.Karalius, D.Antanavicius. — Vilnius, 2015. — P.412-413.
28. Войтюк О. Фортеці над Горинню в XV – XVII ст. / Археологія замчищ Зх. України: історія та перспективи дослідження. — Львів. 2016 - Випуск 3. Номер1.
29. Гур-бик А. Аграр-на рефор-ма в Україні XVI ст. — К., 1997. — 62 с.; Його ж. Ево-лю-ція соціаль-но-тери-торіаль-них спіль-нот в серед-ньо-віч-ній Україні (во-ло-сть, дво-ри-ще, село, сяб-рин-на спіл-ка). — К., 1998. — 318 с.
30. Охріменко Г., Локайчук С., Склярєнко Н. Фортеці та укріплення доби бронзи / Дубенський науковий вісник. Зб. наук. пр. Випуск 1: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 545 річниці Дубенського замку і 100-річчю від дня народження І. Д. Лозов'юка. — Рівне: Дятлик М., 2007. — С. 25.
31. Прищепа Б. Основні результати археологічних досліджень волинських міст епохи Київської Русі у 1991-2010 рр. / Археологічні дослідження Львівського університету. — Львів, 2012. - Випуск 16. - С.171.
32. Терський С. В. Оборонний комплекс княжого міста Пересопниці / С. В. Терський // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". — 2008. — № 634 : Держава та армія. — С. 8-17.

33. Федоришин М.В. Містечко Білгород та село *Білів* у XVI ст. у контексті майнових справ князів Чорторийських / Дубенський науковий вісник. Зб. наук. пр. Випуск 1: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 545 річниці Дубенського замку і 100-річчю від дня народження І. Д. Лозов'юка. – Рівне: Дятлик М., 2007. – С. 141-145.

34. Федоришин Микола. Замок у Клевани. Видання друге, доповнене. – Рівне, 2002.- С. 10.

35. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник — від найдавніших часів до 1914 року). - Т. 1 .- Вінніпег, 1984.- С. 75.

36. Zasoby polskie. - Tom XV. - cz.1. - txt - DIR: [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://dir.icm.edu.pl/pl/Sloownik_geograficzny/Tom_XV_cz.1/310?full_text&volume_id=15 (дата звернення: 20.08.2021).

37. Lenczyk G. Rozmieszczenie grodzisk i zamczysk w wojewodztwie Wołyńskim // Ziemia Wołyńska. Miesięcznik poświęcony sprawom krajoznawczym i kulturalnym. – R.I.– № 3.– 1938.- S. 35–38. 55.

38. Lietuvos Metrika: Knyga №12 (1522–1529): Užrašymų knyga 12 / Parengė D.Antanavičius, A.Baliulis. – Vilnius, 2001. – P.436–437.

РНБ. ОР. – Ф.293. – Оп.1. – Ед. хр.43. – Л.1–2 об.

39. Bardach J. Trzecizna – część swobodna w litewskim prawie majątkowym XV–XVI wieku // O dawnej i niedawnej Litwie. – Poznań, 1988. – S.120–139 25. I.Valikonytė, L.Steponavičienė. – Vilnius, 2005. – P.99–106.

40. РГА-ДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед. хр.17. – Л.547–547 об. Опубл.: Lietuvos Metrika: Knyga №17 (1530–1536): Užrašymų knyga 17 / Parengė L.Karalius, D.Antanavicius. – Vilnius, 2015. – P.412–413.

Lietuvos metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514). Užrašymų knyga 8. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995. 709 p., № 436, p. 324;

41. Lietuvos metrika. Knyga Nr. 1 (1380–1584). Užrašymų knyga 1. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998. 208 p., № 398, p. 87–88.

42. Ревизия пуц и переходов звериных в бывшем Великом княжестве Литовском. Вильна: Тип. Губ. правления, 1867. 381 с., с. 205–206.

43. Метрыка Вялікага Княства Літоўскага: Кніга 30 (1480–1546): Кніга запісаў 30 (копія канца XVI ст.) / Падрыхт. В.Мянжынскі. – Мінск, 2008. – С.83–85.

44. Lietuvos Metrika: Knyga №37 (1552–1561): Užrašymų knyga 37. – P.351.

45. Lietuvos Metrika: Knyga №37 (1552–1561): Užrašymų knyga 37. – P.378.

46. Детально пр. заруку див.: Kulisiewicz W. Zaruka w praktyce administracyjnej Wielkiego Księstwa Litewskiego w XV–XVII w. // Czasopismo prawno-historyczne. — 1985. — Tom XXXVII. — Zeszyt 2. — S. 123–137;

47. Kulisiewicz W. Zaruka (vadium) w prawie litewskim XV–XVII wieku. — Warszawa, 1993. — 193 s.

48. Lietuvos Metrika: Knyga №37 (1552–1561): Užrašymų knyga 37 / Parengė D.Baronas. – Vilnius, 2011. – P.278–279.

49. Пура Я. Край наш у назвах. – Рівне, 1994. – С.127–128.

50. Терський С. В., Омельчук Б.А. Археологія замчищ Західної України: історія та перспектива дослідження.- Львів: національний університет «Львівська політехніка», 2016.

Автор: «Вірю...тут скоро постане реально крутий музей...»

Зміст

Передмова.....	4
Розділ 1. Історія дослідження городища.....	7
§ 1. Археологічний погляд на городище.....	7
§ 2. Давні писемні документи.....	12
§ 3. Картографія: містечко Білів на мапах Європи.....	16
§ 4. Топонімічні назви у Більові.....	21
Розділ II. Князі Чорторийські - засновники та власники містечка Білгорода (Більова).....	23
§ 1. Рід князів Чорторийських.....	23
§ 2. Князь Федір Чорторийський і Клеванський.....	27
§ 3. Князь Іван, син Федора.....	36
§ 4. Княгиня Ганна Чорторийська. Князь Іван Іванович Чортирийський.....	54
§ 5. Князь Юрій Іванович Чорторийський.....	58
Розділ III. Містечко Білгород	
§ 1. Про назви містечка «Білгород» та «Білів Село Білів.....	61
Про назву «Білгород».....	63
§ 2. Господарство.....	66
Розділ IV. Перспектива використання городища	
§ 1. Туристичний продукт.....	70
§ 2. Музеефікація.....	72
§ 3. Капіталізація.....	76
Використана література.....	78

КРАЄЗНАВЧЕ ВИДАННЯ

Микола Федоришин

Історія Білівського городища

Краєзнавчий нарис

У книжці використані світлини автора та світлини, які доступні у соціальних мережах.

На обкладенці— карта Більова 1867 року та сучасне фото городища.

На звороті обкладенки— фото автора та коротка інформація про нього.

Художнє оформлення та верстка автора.

Видавництво: ГО «Асоціація музейних діячів Великої Волині»

50 примірників

Микола Васильович Федоришин нар. у с. Сухівці Рівненської області у 1958 році. Культуролог, фахівець культурно-освітньої, музейної роботи та охорони пам'яток культурної спадщини. Член Нац. спілок: музичної, краєзнавців та журналістів.

Написав книги: Пересопницька Русь (2001), Пересопницька Першокнига (2005), Пересопниця літописна XII—XIV ст. (2013), Історія монастиря у Пересопниці (2016), Сухівецькі схрони Бей-Зота (2005), Монастир у Пересопниці. Дивовижна мандрівка крізь туман (2017-2021), Музейний комплекс у Пересопниці: 10 років минуло (2021), Культура Пересопниці княжої доби (2022), Сухівці. Кн.І. історія (2022), Рівне: фольклорна столиця України (2022), уклад книги «Першокнига (1994)», «Державотворці (2007), » «Пересопницьке Євангеліє від Матвія (2017)», краєзнавчі буклети, музейні путівники. Крім того, опубліковано у наукових виданнях України та Білорусі біля 50 статей-досліджень з історії давньої Волині.

Засл. працівник культури України.